УДК 94 (477)«18/19»

М. Е. Кругляк
Житомирський державний технологічний університет

РОЛЬ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТСТВА ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті показано значення театру для формування студентської ідентичності і становлення українського національного руху, зокрема громадівського. Доведено, що у другій половині XIX – на початку XX ст. театр виступав для студентства найпопулярнішою формою проведення дозвілля. Автор наводить приклади активної участі молоді у театральних постановках в якості акторів і хористів, як організаторів власних аматорських колективів.

Ключові слова: театр корифеїв, студентство, підросійська Україна, дозвілля, національна ідентичність, патріотизм.

Для постіндустріальної людини XXI століття відвідування театру перестало бути основним способом проведення дозвілля. Це вічне мистецтво, про яке захоплено писали класики, поступово відмирає. Йому на зміну приходять принади масової культури у вигляді телешоу, Інтернету, соціальних мереж. Буття людей стає прагматичнішим, все більше з'являється формалізму, поверховості, гонитви за інформацією, все менше почуттів, глибини. Але ж театр – це найкращий спосіб прилучення до прекрасного, одна з ефективних форм естетичного виховання й формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості.

За даними соціологічного дослідження «Молодь України – 2015» з усіх способів проведення дозвілля молодь ніколи не ходить в театр (54% опитаних), не відвідує спортивних секцій (56%) й не подорожує за кордон (64%). Отже, лише 46% молодих людей взагалі відвідує театральні вистави, причому лише 1% робить це щодня або майже щодня, 3% – принаймні раз на тиждень, 9% – принаймні раз на місяць, 32% – рідше, ніж раз на місяць. Для 18% опитаних причинами невідвідування театральних вистав є відсутність коштів [1, с.44-46]. З апатією молодого покоління до прекрасного приходить й байдужість до проблем повсякденного існування, до морального самовдосконалення. Людина перетворюється на пасивного споживача, який не замислюється над труднощами навколишньої дійсності, не вміє мислити й творити, не займає активної життєвої позиції, не бореться за кращі умови життя. У другій половині XIX – на початку XX ст., коли українські землі перебували під владою Російської та Австро-Угорської імперій, в умовах русифікації, ополячення та онімечення, саме театр став способом формування прекрасного, завдяки відвідуванню театру студентство заявляло про себе як активного борця за свої права. Дівчата-курсистки, яким шлях до державної вищої освіти було закрито, саме через спектаклі показували, що нічим не гірші від чоловіків-студентів. Український театр корифеїв, шалено популярний в усій Російській імперії, доводив, що українська мова має право на існування, що український репертуар конкурентоспроможний, що український народ, врешті, повинен бути єдиним. В сучасних реаліях початку XXI століття тільки активне громадське залучення молоді до всіх сфер життєдіяльності суспільства здатне довести правильність обраного Україною історичного шляху. Й роль театру при цьому надзвичайно важлива.

© М. Е. Кругляк, 2018

Досліджувана проблема «студенти – театр» глибоко не розглядалася у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Так, з доробку представників радянської історичної науки варто згадати монографію В.В. Голоти [2], присвячену театральному життю Одеси. У працях сучасних науковців Т.В. Коломієць й А. Новикова [3; 4] головна увага приділена розвиткові театру на Слобожанщині й лише подеколи є згадки про роль студентства в театральному житті краю. Натомість О. Кривобок вивчає значення мистецтва в житті студентства закладів закритого типу, зокрема Історико-філологічного інституту князя О.І. Безбородька в Ніжині [5]. Значно більше уваги театру як популярному способу проведення дозвілля приділено в публікаціях російського науковця професора А.Є. Іванова [6; 7], щоправда значний інтерес в історика викликає саме московське й петербурзьке студентство й лише побіжно згадуються юнаки з вишів підросійської України. Отже, дана тема не знайшла широкого висвітлення у вітчизняній і світовій історичній науці.

При написанні статті головний акцент було зроблено на опрацювання спогадів про театр корифеїв й М.Л. Кропивницького [8], студентських мемуарів [9-11], неопублікованих документів з Державного архіву м. Києва, Державного архіву Київської області, Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського, матеріалів періодики (газети «Киевлянин», «Киевская мысль», «Киевский листок», «Одесский листок», «Южный край»).

Метою статті є визначення місця театру в повсякденному житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст., його ролі у виробленні в молоді активної громадської позиції, світогляду, національної ідентичності.

Саме відвідування театру було найпопулярнішим способом відпочинку молоді другої половини XIX – початку XX ст. Принаймні так відповіли на запитання анкети понад 80 % респондентів – студентів московських й петербурзьких вищих навчальних закладів (на жаль, жоден з самопереписів студентства підросійської України не піднімав проблем культурного відпочинку молоді) [6, с.31]. І дійсно, в кожному університетському місті діяло безліч театрів, що пропонували широку програму. Так, тільки в Києві на початку XX ст. працювали такі театри, як Медведєва, П.Л. Скуратова, Бергоньє, Товариства грамотності, «Соловцов», Малий театр Крамського, міський та оперний театри тощо [12].

Квитки на вистави коштували недешево. Але на початку XX століття юнаків, на відміну від сучасної молоді, це не зупиняло. Так, 1913 року, відвідування будь-якої вистави в одеському театрі чи оперети, привезеної Російським театром, обходилося від 22 коп. до 1 руб. 60 коп. [13]. Саме тому студенти прагнули розібрати найдешевші квитки й зайняти місця в «райках» (гальорка) і на балконах. Хоча інколи театральна адміністрація йшла назустріч молоді й робила суттєві знижки на квитки [14]. Наприклад, відвідування концертів української трупи в Києві 1907 року обійшлося студентам лише в 20 коп. [15]. Розповсюдженою формою заохочення незаможних верств суспільства до високого мистецтва була організація у святкові та недільні дні ранкових спектаклів, програма яких не відрізнялася від вечірньої, проте вартість квитків була знижена вдвічі-втричі. Найкращим з незаможних студентів дозволяли відвідувати подібні вистави безкоштовно [16]. І молодь радо користувалася такою нагодою, вщерть заповнюючи театральні зали [17]. Деякі театри радо погоджувалися підтримувати незаможне студентство, надаючи можливість проводити у своїх приміщеннях вистави на користь навчальних закладів. Зокрема, київський театр «Соловцов» на початку театрального сезону 1898 року встиг дати 20 подібних спектаклів [18].

Деякі режисери прагнули залучити молодь до театрального мистецтва через організацію вистав-лекцій. Приміром, з 1907-1908 рр. в театрі «Соловцов» перед та-

кими спектаклями відомі професори читали лекції на цікаві культурологічні теми, ілюструючи їх уривками з п'єс, що демонструвалися безпосередньо на сцені [19].

Що являла собою театральна гальорка в Літньому театрі у Харкові, знаходимо у спогадах Л. Бубличенко: «… Як студент, природно, я міг потрапляти тільки на гальорку, а в цьому, з дозволу сказати, театрі гальорка являла собою широкий балкон без лавок для сидіння, з бар'єром попереду, біля якого, власне, і можна було бачити гру акторів, а далі, позаду, тільки чути. Тому, щоб не тільки чути, але і бачити, треба було зайняти місце біля бар'єра за півгодини до початку вистави і не залишати його в антрактах… Молодість і захоплююча гра на сцені змушували забувати цю маленьку тоді незручність…» [8, с.180].

Дуже тісно із театральним мистецтвом стояло музичне, адже оперні постановки проходили в приміщеннях театрів. Молодь просто обожнювала оперних співаків Ф. Шаляпіна, Л. Собінова, М. Баттістіні, Тіта Руффо, що часто гастролювали в підросійській Україні. На хвилі захоплення мистецтвом студенти Київського університету Святого Володимира Микола Лисенко та Михайло Старицький у 1864 р. взялися за створення власної опери «Гаркуша» [20, с.332]. Широку популярність наприкінці XIX – початку XX ст. здобули циркове мистецтво й кінематограф, натомість мало відвідуваними студентами залишалися балетні постановки [3, с.152, 177-190].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. мережа закладів відпочинку значною мірою розширилася, проте вартість пропонованих видовищ була по кишені далеко не кожному студентові. Зокрема, 1913 року квитки на концерт видатного скрипаля Генрі Марто коштували від 50 коп. до 5 руб. 10 коп., стільки ж треба було сплатити за відвідування концерту піаністки Ірини-Енері Горянової. Значно доступнішим був сінематограф (від 30 коп. за місце) [21].

Любов до мистецтва була настільки сильною, що студенти часто відмовляли собі в найбільш необхідному, аби потрапити на виставу. Так, у 1850-ті рр. казеннокоштні Університету Святого Володимира (студенти, які перебували на повному державному утриманні й проживали в інституті казеннокоштних студентів; їх годували, забезпечували одягом й речами, але не видавали грошей на руки), аби побачити на власні очі гру трагіка П. Мочалова, продали речі, які мали отримати в наступному півріччі [9, с.206].

Загалом театр являв собою невіддільну складову дозвілля молоді, що навчається. Звичним було побачити натовп студентів біля театральної каси напередодні вистави, який не давав змоги іншим бажаючим придбати квитки. Причина цього явища крилася в тому, що нерозпродані до початку спектаклю квитки продавалися всім бажаючим зі значними знижками, і саме студенти скуповували їх, наповнюючи не лише райки, але й крісла та ложі [22, арк.5-8]. Подеколи студенти займалися скупкою та продажем квитків за спекулятивними цінами [23, арк.2]. Відомі й такі випадки, коли під час вистави студенти замість того, щоб сидіти в останніх рядах балкону, пересаджувалися на вільні передні місця. Юнаки не боялися капельдинерів театру, які змушували їх займати лише визначені у квитках місця, і ладні були по 3-4 рази за виставу змінити місце свого розташування, випробовуючи цим спокій працівників театру [24].

Про популярність театральних акторів у студентському середовищі свідчать й такі факти. У 1870-х рр., захоплені грою акторки Пускової, студенти Київського університету розкидали у залі листівки, на яких були написані присвячені їй вірші. Це трапилося саме під час вистави. Коли ж у Києві була дощова погода, юнаки кидали свої пледи на бруківку, аби улюблена акторка могла, не замочивши черевиків, підійти до екіпажу [10, с.129-130].

У своїх спогадах О.О. Ярцев описує епізод, що стався у вересні 1887 року. Це була прощальна вистава трупи Кропивницького. Після вдалого спектаклю публіка зустріла Марка Лукича й Марію Заньковецьку тривалими оплесками, на сцену кидали квіти, різнокольорові папірці з написом: «Vivat! Vivat! Заньковецька!» Акторці піднесли два букети й вінок, Кропивницькому – вінок, адресу й папку. Швидше за все, адреса була від студентів, але читати її було заборонено. По закінченні водевілю «По ревізії» студенти тричі викликали акторів, але ті не виходили. Тоді молодь кинулася на сцену. Артисти ж прагнули втекти від неї. М. Садовський не встиг залишити сцени, і студенти взяли його на руки й стали качати при відкритій завісі. «Галас зчинився страшний, крісла партеру були зсунуті або перекинуті, декорації почали падати; поліція забігала, скла рампи билися. Сяк-так все втихомирилось, завісу спустили…» – пише О.О. Ярцев. А потім додає, що студенти оточили акторів на вулиці, де Кропивницький, Садовський й Заньковецька подякували молодому поколінню за його любов до театру. Овації не вщухали й під час проводів трупи на вокзал [8, с.76].

На початку XX ст. після феноменального виступу оперного співака Л. Собінова київські студенти, на знак шани, впряглися замість коней до його екіпажу й відвезли артиста додому [25, арк.157]. Прикметно, що палку любов до театрального мистецтва поділяли також й курсистки, прихильністю яких користувалися актори Васильєв [26] та М. Іванов-Козельський. Так, 1881 року, в якості подяки за участь у благодійних виставах на користь незаможних курсисток, слухачки вищих жіночих курсів м. Києва по закінченні спектаклю піднесли останньому на подушці лавровий вінок [27].

І артисти часто відповідали студентам взаємністю. Згадуваний вже Л. Собінов з радістю погоджувався взяти участь у благодійних концертах, причому «ніколи, ні з кого не брав жодної копійки грошей», навіть в якості погашення за витрати на дорогу й проживання в готелі. Втім, не завжди така позиція артиста до молоді знаходила в останньої схвалення. Зокрема, 1906 року студенти Університету Святого Володимира запросили Л. Собінова взяти участь у благодійному концерті на користь їхніх товаришів по навчанню. Але після вечора, який, до речі, дав хороший касовий збір, лише один студент вирішив провести втомленого співака до готелю. Навіть більше: юнаки образилися на артиста за його відмову від участі в урочистій вечері. А ті шість студентів, що проводжали Л. Собінова в Москву, потім почули від своїх колег нарікання за дві розпиті на честь співака пляшки шампанського. Наступного разу, 1909 року, студенти Київського університету вступили із Л. Собіновим у торг, адже не бажали ділитися доходом від благодійного концерту із курсистками. На думку професора А.Є. Іванова, рецидиви такого паразитичного ставлення молоді до артистів-благодійників свідчили про те, що в значних колах студентства міцніло переконання, що інститут благодійності вже вичерпав себе. На зміну йому має прийти доходне комерційне підприємництво у вигляді студентської кооперації, що більш відповідала вимогам часу [7, с.152-153]. Неодноразово виступав на вечорах на користь незаможних студентів і Марко Кропивницький [8, с.139].

Найпростішими ж формами вираження свого ставлення до акторської гри з боку студентства були бурхливі овації по закінченні вистави, гонитва за артистами з метою взяття в них автографу [25, арк.17], а також чекання на своїх кумирів біля під'їздів театру, аби наостанку виразити їм свою прихильність [22, арк.5-5 зв.]. Смерть кумира-актора для студентства була важкою втратою. С. Паньківський пригадує похорон М. Кропивницького у Харкові: «Ховати «батька українського театру» висипало все громадянство, студентство і шкільна молодь… Похорон був

величавий. Поліція злякалася такої української демонстрації, боялася ексцесів, бо тодішня молодь була гаряча й на все здатна. Зі страху поліція мобілізувала всі сили, лютувала й приймала «крутые меры»» [8, с.122].

Не завжди, проте, молодь була задоволена акторською майстерністю. Свою неприхильність до гри артистів вона висловлювала гучними криками, свистами, шиканням та обуренням під час вистави [28, арк.33-33 зв.] або по її закінченні [29]. Зокрема, у серпні 1902 року невдоволені грою акторів київські студенти кидали на сцену солоні огірки, цікаво, що один навіть потрапив у голову артистові [23, арк.53]. Обурити студентів могла не лише погана гра акторів, але й сюжет вистави. 13 листопада 1868 року, в день бенефісу акторки Чарської, одеські студенти зірвали прем'єру вистави «Говоруни», адже не погоджувалися з тим, як у творі подано сучасну молодь (І. Мален, автор п'єси, зобразив, як молоде покоління веде аморальний спосіб життя, грабує й гвалтує, притому виголошуючи високі фрази). Спершу юнаки агітували публіку не відвідувати вистави, а коли це не спрацювало, самі кинулися всередину й почали кричати: «Геть дирекцію! Геть Чарську!» Й хоч студенти змушені були залишити приміщення театру після прибуття міського голови, вистава все одно провалилася: половина публіки одразу ж пішла після студентської акції, а невдовзі «Говоруни» взагалі вирішено було зняти з репертуару [2, с.53].

Прихильне ставлення до театрального мистецтва використовувалася владою у політичних цілях. Так, до 1881 року на сценах театрів підросійської України панувала російська драма. В такий спосіб реалізовувалося прагнення не стільки залучення до російської культури, скільки нівелювання впливу польської після придушення повстання 1863-1864 рр. [30]. Така сама ситуація спостерігалася й в оперному мистецтві. Репертуар більшості театрів складався з творів російської («Життя за царя», «Князь Ігор», «Садко», «Пікова дама», «Руслан і Людмила») та світової («Севільський цирульник», «Ромео і Джульєтта», «Фауст») класики, натомість вистави на українську тематику або за авторством місцевих композиторів були радше винятком із правил і публікою сприймалися не завжди прихильно [3, с.146-149].

Проте після появи на початку 1880-х рр. власного українського театру молодь із захопленням відвідувала вистави за участю М. Садовського, М. Кропивницького, М. Заньковецької [10, с.130]. Зокрема, студент Київського університету М. Стороженко передивився весь репертуар української трупи, щоденно відвідуючи театр Бергоньє [11, с.159-160]. Інколи студенти навіть брали участь у постановках українських митців в якості статистів, виконавців головних ролей (роль Семена у виставі «Дай серцю волю, заведе в неволю» в трупі Кропивницького грав київський студент Турбойський [8, с.81]) та ролей другого плану чи хористів (наприклад, студенти Харківського університету в грудні 1881 року співали у виставах М.Л. Кропивницького [8, с.79]). Інколи в М. Кропивницького співали й слухачки Київських вищих жіночих курсів, одягнені в національні костюми. Причому якщо з пошуком акторів могли виникнути труднощі, то відбою від бажаючих співати в хорі студентів і курсисток ніколи не було [8, с.81].

Любов до театру стала поштовхом до організації студентських театральних гуртків. Так, 1859 року в приміщенні актової зали Київського університету Святого Володимира влаштовувалися аматорські російські вистави, в яких грали студенти. За три роки ці вистави були перенесені на сцену міського театру, а з 1864 року поряд з російськими, на короткий час, в репертуарі театру з'явилися українські постановки («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка тощо), ролі в яких грав відо-

мий у майбутньому композитор М. Лисенко [20, с.332]. Репертуар студентського аматорського театру Харківського університету в ліберальну епоху, навпаки, складався здебільшого із російської класики («Горе от ума» О. Грибоєдова, «Ревизор» М. Гоголя) [4, с.37]. Заборона за Емським указом вистав українською мовою (1876 р.) штовхнула молодь до організації студентських театральних гуртків, члени яких нелегально ставили спектаклі на приватних квартирах російською та українською мовами. За нетривалий час існування в 1860-і рр. організованого діячами Старої громади «Українського літературно-драматичного товариства» київські студенти встигли попрацювати в ньому й виконати ролі у ряді спектаклів («Назар Стодоля», «По ревізії», «Кум Мірошник», «Наталка Полтавка») [31, с.92-95]. Деякі студенти бралися за відкриття окремих театрів. Зокрема 1895 року студент Харківського технологічного інституту, відомий в майбутньому письменник Гнат Хоткевич заснував у с. Деркачах окремий театр, в якому влаштовував вистави для селян [32, с.12]. Дозвіл на відкриття студентських організацій викликав на початку XX ст. появу драматичних секцій та гуртків, причому гра акторів-аматорів у постановках молоді часто викликала захоплені відгуки місцевих критиків [3, с.145-146].

Звичним для дозвілля молоді була організація студентських вечорів, виручка від проведення яких йшла на допомогу нужденній молоді. Наприкінці XIX – на початку XX ст. ініціатива в їх проведенні лягла на плечі студентських земляцтв й товариств допомоги. Такі зустрічі найчастіше влаштовувалися в міських театрах у вигляді т. зв. студентських спектаклів, де студенти виконували ролі на сцені та грали в оркестрі, збираючи повні зали й отримуючи шквал оплесків [33, с.387]. Часто студенти та курсистки були лише організаторами дійства, а на сцені виступали звичайні артисти, подеколи – визначні. Так, восени 1881 року на користь незаможних слухачок Київських ВЖК було влаштовано декілька спектаклів за участю відомого актора М. Іванова-Козельського [34]. З метою отримання максимальної виручки за дійство, виступи корифеїв сцени поєднувалися із любительськими, тоді програма вечорів була представлена достатньо широко й включала декламації, співи, виступи студентських оркестру й хору, танці тощо [35]. На початку XX ст. подібні дійства із залученням професіональних акторів могли влаштовуватися в рамках роботи студентських гуртків. Зокрема, в листопаді 1913 року гурток киян, що діяв при Київському комерційному інституті, провів у театрі «Соловцов» художній вечір, присвячений письменнику В.Г. Короленку, на якому, поряд з читанням творів митця та інсценуванням деяких з них, виступали хор студентів інституту та бандуристів [36].

Варто зазначити, що студентство закладів закритого типу з меншим пієтетом ставилося до відвідування міських культурно-масових закладів, насамперед, через обов'язок дотримання розпорядку дня, відсутність кишенькових грошей. Так, вихованці Київської духовної академії пасивно сприймали театральні дійства, навіть попри заохочення з боку навчального керівництва [37, арк.18 зв.-19]. Студенти Історико-філологічного інституту князя О.І. Безбородька в Ніжині, натомість, більше цікавилися драматичним мистецтвом. З 1913 року вони брали участь у роботі відкритого при інституті студентського музично-драматичного гуртка [5, с.32]. Щоправда, до цього часу театральні постановки, в яких були задіяні студенти інституту, можна скоріше розглядати як один з напрямів виховної роботи, адже спектаклі презентувалися лише до ювілейних дат (1908 року інсценуванням «Ревизора» відмітили сторічний ювілей М.В. Гоголя) [38, с.17].

Отже, театральне мистецтво посідало значне місце в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. Можливо, причи-

на полягала у відсутності таких сучасних здобутків цивілізації, як телебачення, Інтернет й соціальні мережі, малодоступності автомобілів й літаків, обмеженості репертуару кінотеатрів. А можливо, саме через театр молодь прагнула самоствердитися, долучитися до культури, вписати своє ім'я в історію, заявити про себе на повний голос. Студентів і курсисток у «райках» завжди згадувала преса, своєю прихильністю до акторів-кумирів студенти нагадували про своє існування й висловлювали активну громадську позицію. Для курсисток відвідування театру стало однією з форм боротьби за рівноправ'я з чоловіками, зокрема в освітній сфері; для українського, національно-свідомого студентства, в умовах русифікації, український театр став нібито ковтком повітря й трампліном для формування політичних ідей автономії та незалежності. Хочеться вірити, що й сучасна молодь, врешті-решт, усвідомить, що через залучення до театру можна не лише стати Людиною, а й активним Громадянином і справжнім Патріотом.

Список використаних джерел:

1. Молодь України. – К. : ООН в Україні, 2015. – 88 с.
2. Голота В.В. Театральная Одесса / В.В. Голота. – К. : Мистецтво, 1990. – 245 с.
3. Коломієць Т.В. Культура Харкова на зламі століть: кінець XIX – початок XX ст. / Т.В. Коломієць, О. Н. Ярмиш. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 255 с.
4. Новиков А. Слобожанський драматичний театр : нариси історії / А. Новиков. – Харків : ХДПУ, 2002. – 109 с.
5. Кривобок О. Студентські осередки у Ніжинській вищій школі початку XX ст. / О. Кривобок // Сіверянський літопис. – 2002. – №1. – С. 30-35.
6. Иванов А.Е. Больше, чем досуг (театр и культура повседневности дореволюционного студенчества) / А.Е. Иванов // Новое литературное обозрение. – 2008. – №90. – С. 31-44.
7. Иванов А.Е. Мир российского студенчества. Конец XIX – начало XX века. Очерки / А.Е. Иванов. – М. : Новый хронограф, 2010. – 360 с.
8. Спогади про Марка Кропивницького : збірник / [упоряд. П.П. Перепелиці, В.П. Яроша]. – К. : Мистецтво, 1990. – 216 с.
9. Чалий М. Спогади із життя університету 40-х років XIX ст. / М. Чалий // З іменем Св. Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 т. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 195-208.
10. Білінський М. З минулого пережитого. 1870-1888 / М. Білінський // Україна. – 1928. – №2. – С. 117-132.
11. Стороженко М.В. З мого життя / [голов. ред.: С. Головко]. – К. : Либідь, 2005. – 432 с.
12. Объявления // Киевская мысль. – 1909. – №39 (8 февр.). – С. 1.
13. Русский театр // Одесский листок. – 1913. – №3 (4 янв.). – С. 1.
14. На высших женских курсах. Петиция украинок // Киев. мысль. – 1907. – №251 (4 окт.). – С. 3.
15. Купеческое собрание // Киев. мысль. – 1907. – №115 (15 мая). – С. 5.
16. Спектакли для учащихся // Киевлянин. – 1891. – №200 (13 сент.). – С. 2.
17. Театральные заметки // Киевлянин. – 1891. – №202 (17 сент.). – С. 3.
18. Театральные заметки // Киевлянин. – 1898. – №25 (25 янв.). – С. 3.
19. Ольшанская Е. Анна Ахматова в Киеве [Електронний ресурс] / Е. Ольшанская. – Режим доступу: http: // www.akhmatova.org/articles/ olshanskaia.htm.
20. Історія української культури : у 5 т. / [М.П. Бондар, М.П. Загайкевич, Р.Я. Пилипчук та ін.] ; Г.А. Патон (голов. ред.). – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 4, кн. 2: Українська культура другої половини XIX століття. – 2005. – 1295 с.
21. Объявления // Одесский листок. – 1913. – №3 (4 янв.). – С. 1.
22. Державний архів м. Києва, ф.18. Київський політехнічний інститут, оп.1, спр. 148. Листування з губернським жандармським управлінням про арешт студентів, про встановлення за ними нагляду поліції та з інших питань, 127 арк.

23. Державний архів Київської області, ф.2. Канцелярія Київського губернатора, оп.218, спр.61. Про порушення вихованцями навчальних закладів м. Києва порядку і пристойності в громадських та публічних місцях, 59 арк.
24. Скандал в городском театре // Киевлянин. – 1911. – №50 (19 февр.). – С. 7.
25. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф.267. Особовий фонд Є.І. Чепур, спр. 17. Нариси з історії Вищої жіночої освіти на Україні, 166 арк.
26. Проектирующиеся овации г. Васильеву // Киев. листок. – 1879. – №19 (7 марта). – С. 2.
27. Спектакль // Киевлянин. – 1881. – №253 (18 нояб.). – С. 2.
28. Державний архів м. Києва, ф.16. Київський університет Св. Володимира, оп.368 (1870 р.), спр.18. Про проступки, здійснені студентами поза університетом, 35 арк.
29. Русский театр в Киеве. По поводу скандала // Киевлянин. – 1866. – №19 (12 февр.). – С. 73-74.
30. Киевский театр // Киевлянин. – 1865. – №138 (23 нояб.). – С. 548.
31. Маршинський А. Спомини (1884–1888 р.р.) / А. Маршинський // Календар-альманах «Дніпро» на рік 1923 / [за ред. Л. Білецького і В. Завадського]. – Львів, 1923. – С. 92-104.
32. Спогади. Статті. Світлини / [упоряд.: А. Болабольченко, Г. Хоткевич]. – К. : УКСП «Кобза», 1994. – 166 с.
33. Любарский И.В. Воспоминания о Харьковском университете 1850-1855 гг. / И.В. Любарский // Ист. вестник. – 1891. – №8. – С. 373-393.
34. 16 ноября // Киевлянин. – 1881. – №251 (14 нояб.). – С. 1.
35. Театр и музыка // Южный край. – 1904. – №7978 (19 янв.). – С. 4.
36. Хроника студенческих организаций. Кружок Киевлян // Студенческий бюллетень Киев. коммерч. ин-та. – 1913. – №4 (24 нояб.). – Стб. 21-22.
37. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф.160. Київська духовна академія, спр.1852. Руткевич П. Академічні роки, 31 арк.
38. Отчет о состоянии Института за 1908-1909 учебный год // Известия ист.-филол. ин-та кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1910. – Т. XXV. – С. 1-24.

The article shows the significance of the theater for the formation of the students' identity and the creation of the Ukrainian national movement, in particular, the community (hromadivsky) movement. It is proved that in the second half of the 19th – the beginning of the 20th cc. a theater was the most popular form of leisure for students. The author gives the examples of an active participation of the young people in the theatrical productions as the actors and choristers, as the organizers of their own amateur groups.

Key words: coryphaeus theater, students, Under-Russian Ukraine, leisure, national identity, patriotism.

Отримано: 22.12.2017